

John H. Fisher,
The Emergence of Standard English

Lexington, Kentucky: The University Press of Kentucky,
1996, 208 p. ISBN 0-8131-0852-7

Jau vien iš knygos antraštės matyti, kad ir amerikiečiai kartais susidomi bendrinės anglų kalbos geneze. Autorius Johnas H. Fisheris yra Tennessee universiteto (University of Tennessee) profesorius emeritas, išleidęs kelias knygas apie Geoffrey Chaucerį bei anglų kalbos istoriją. Kaip pats rašo pratarmėje, šią knygą sudarantys straipsniai buvę parašyti įvairiomis progomis per kokius dvidešimt metų (p. 15). Tačiau reikia pabrėžti, kad straipsnius siejančios panašios mintys knygą daro vientisą, ir skaitytojas, neatkreipęs dėmesio į šį autoriaus prisipažinimą, gali jos eklektiškumo net nepajusti.

Vienas iš svarbiausių uždavinių, kuriuos knygoje sau kelia Fisheris, yra suvokti, atpažinti, rekonstruoti mechanizmą, kaip XV amžiuje buvo padėtas pamatas anglų bendrinei kalbai (*standard English*). Jam rūpi priežastys, kurios nulėmė tam tikro kalbos varianto pasirinkimą bendrinei kalbai (bk).

Čia galima prisiminti gerai žinomą Einaro Haugeno teoriją (1966) apie keturis bendrinių kalbų formavimosi etapus: 1) normos (tarmės, kalbos varianto) pasirinkimas (*selection of norm*), 2) formos kodifikavimas (*codification of form*), 3) funkcijos išstobulinimas (*elaboration of function*), 4) visuomenės priėmimas (*acceptance by the society*)¹. Pagal tokią schemą sakytina, kad Fisheriui labiausiai rūpi pirmojo bk formavimosi periodo – normų pasirinkimo bendrinei anglų kalbai – problemos.

Toje pačioje pratarmėje Fisheris skundžiasi: „for many years, I have been a voice crying in the wilderness“ (p. 3). Pirmiausia jis nusako tradicinį požiūrį, kuriam paneigti ir skiria daugiausia dėmesio: „Language historians assumed that

¹ Plg. Einar Haugen, *The Ecology of Language*, Stanford, California: Stanford University Press, 1972, 252. Pavyzdžiui, pagal Haugeno teoriją yra parašyta visa prancūzų

kalbos istorija: Anthony R. Lodge, *French: from Dialect to Standard*, London and New York: Routledge, 1993.

regularity developed simply as a convenience with the accumulation of literacy, was eventually imposed by the decisions of printers, and was codified by lexicographers and grammarians“ (p. 3). Fisheris teigia priešingai: „My contention throughout these essays is that language is standardized by government and business rather than by literary usage“ (p. 9). Jis taip pat įrodinėja: „[...] in no case does [...] early ecclesiastical writing represent the tradition from which modern vernacular standards emerged. [...] standard languages emerge from government and business, not from magic and ceremony“ (p. 69). Visos šios mintys lietuvių bendrinės kalbos istorijos specialistui gali pasirodyti bent jau keistos ar netradicinės. Didžioji Fisherio knygos dalis skirta būtent tokiems samprotavimams pagrįsti.

Iš karto reikia pasakyti, kad Fisheris tiria beveik vien rašomąją bendrinę kalbą (*written standard*): „evidence indicates that written languages were regularized long before the spoken“ (p. 4). Mat, anot Fisherio, bendrinė kalba esanti rašomoji, o ne šnekamoji kalba, šnekamieji dialektai (variantai) labiau susiję su prestižu negu su norminiu: „the only standard language is a written language. Differences in spoken dialects involve prestige rather than standardization“ (p. 4). Tačiau prie šnekamosios bendrinės kalbos (standarto) dar sugrįšiu šios recenzijos pabaigoje.

Bendrinų kalbų istorijoje pagal tai, kokia galų gale susiformavo bendrinė kalba, sakyčiau, galima būtų skirti dvi tyrimų kryptis: (a) to rašomosios kalbos varianto, kuris vėliau išigalėjo (pagrindinė kryptis); (b) tų rašomosios kalbos variantų, kurie vėliau nunyko ir neišaugo į bk (šalutinė, papildomoji kryptis). Tokiu atveju Fisheris skirtinas prie (a) krypties mokslininkų, jam pirmiausia rūpi genezė to anglų bk varianto, kuris vėliau prigijo ir išliko iki šių dienų.

Norėdamas pagrįsti savo teoriją apie bendrinų kalbų formavimosi pradžią apskritai, Fisheris aprašo ne tik anglų, bet ir kai kurių kitų dabartinių Europos bendrinų kalbų genezę: prancūzų, ispanų, vokiečių, italų. Štai prancūzų bendrinės kalbos pradžios istorija: „The earliest documents in the provincial archives are in local dialects, but by 1250 the *français* of the Parisian chancellery began to appear in the local archives, and by 1300 local dialects disappear from official documents. From this time onward, Parisian French means the written standard of the royal chancellery“ (p. 71). Vadinasi, Fisheris nurodo, kad prancūzų rašomoji kalba, kuri sklido iš karaliaus kanceliarijos, ilgainiui nustelbusi vietinius rašomųjų kalbų variantus ir tapusi bendrine prancūzų kalba.

Panaši ispanų bk genezė: „Castile completed the conquest of the Emirate of Toledo in 1085 under Alphonso VI, and Toledo remained the seat of the Castilian court until Philip II established the capital at Madrid in 1561. [...] Alphonso X (1252-84) is credited with taking a personal interest in establishing the Castilian standard. In 1253 he decreed the usage of Toledo to be the standard for all official documents“ (p. 74–75). Taigi Kastilijos tarmė tapo bendrine ispanų kalba todėl, kad ją, kaip ir prancūzų bk atveju, vartojo karaliaus administracija: „The spread

of Castilian reaffirms the connection between political power and the establishment of standard language“ (p. 75).

Fisheris taip pat pabrėžė administracinės vokiečių kalbos svarbą vokiečių bk susiformuoti: „[...] the Electorate of Saxony (which provided the first emperor for the Holy Roman empire) was advancing to the leadership of Germany because of its central location and the wealth of its industrial cities such as Meissen, Dresden, Wittenberg, and Leipzig. After the accession of Ernest and Albert as electors in 1464, Saxony became the most influential state in Germany and the cradle of the Reformation. Its chancellery, with branches in Meissen, Dresden, and Wittenberg, developed a standard language [...]“ (p. 77–78). Vadinasi, vokiečių bendrinę kalbą suformavo Saksonijos, galingiausios ir įtakingiausios to meto vokiečių valstybės, valdovų kanceliarija. Taip pat Fisheris griežtai diskutuoja su tais, kurie linkę vokiečių bendrinės kalbos formavimąsi sieti su literatūra plačiąja prasme, konkrečiai – su Martyno Liuterio vardu. Fisheris cituoja ir remiasi netgi Liuteriu: „I [...] make use of the common German language [...]. I speak according to the Saxon chancery, which is followed by all princes and kings in Germany.... Hence it is also the commonest German language““. O pats Fisheris dar prideda, kad bendrinės vokiečių kalbos pradžią žymintys ne Liuterio, o Saksonijos valdovų kanceliarijos tekstai, Liuteris esąs ne standarto kūrėjas, o sekėjas: „his assertion indicates that his enormously influential Bibeldeutsch was based on the official language of the Saxon chancery“ (p. 78).

Fisherio akimis nedaug kuo skiriasi ir italų bendrinės kalbos ištakos: „Historians of the Italian language cite Florence’s cultural importance, and particularly the influence of the ‘three crowns’ of Florence, Dante, Boccaccio, and Petrarch, as one of the reasons for the city’s linguistic dominance. I suspect, however, that this is a matter of *post hoc ergo propter hoc*. Like Luther, these three men wrote in the official language of their city. [...] These poets undoubtedly helped to establish the prestige of the Florentine dialect, but they were exponents of a written language already preeminent in northern Italy“ (p. 80). Tad Dantė, Bokačas ir Petrarka ne sukūrė, o tik platinę ir tvirtinę šiaurės Italijoje jau vyravusią, Florencijos dialektu paremtą rašomąją italų kalbą.

Fisheris anksčiau išdėstytas mintis apibendrina taip: „standard languages all emerged as written and not oral forms; [...] these written standards were created by government secretariats, not by literary figures“ (p. 65). Kitaip sakant, autorius nebijo tvirtinti, kad esą *visos* bendrinės kalbos sukurtos valdžios sekretoriatu, o ne literatu (prie literatų čia, matyt, patektų ir lietuvių kalbos gramatikų, žodynų, religinių tekstų rengėjai). Apskritai tokia Fisherio mintis visai vykusi, tačiau ją reikėtų tikslinti. Ji ypač tinka toms bendrinėms Europos kalboms, kurios tarminį pamatą pasirinko anksti, vėlyvaisiais Viduramžiais ar Renesanso metu. Tačiau šis, pavadinime, Fisherio dėsnis (*standard languages all [...] were created by government secretariats*) negalioja vėlai susiformavusioms bendrinėms kalboms, galutinai pasirinkusioms dialektą tik Romantizmo ar net Neoromantizmo epochoje – XIX am-

žiuje ar XX amžiaus pradžioje (lietuvių, bulgarų, serbų, slovakų ir kt. kalboms). Fisheris taip vėlai susiformavusių bendrinių kalbų iš viso nepastebėjo. XIX amžiuje ir sąlygos jau buvo kitos – buvo atsiradusios ar radosi modernios laisvų piliečių visuomenės, kurios ir be valdžios sekretoriatų pajėgė kurti bendrinę kalbą. Lietuvių kalba rašančios kanceliarijos ar sekretoriato Didžiojoje Lietuvos Kunigaikštijoje (DLK) nei Viduramžiais, nei Renesanso laikotarpiu nebuvo.

Kita vertus, toliau rutuliojant Fisherio mintį galima tęsti, kad lietuvių bendrinė kalba nepateko tarp ankstyvųjų bendrinių Europos kalbų būtent dėl to, kad trūko tos lietuvių kalbą vartojančios kanceliarijos. Vėlyvosios bendrinės kalbos XIX amžiuje jau galėjo būti suformuotos ne sekretoriato, o kaip tik literatų, rašiusių ir rengusių gramatikas, žodynus, kūrusių grožinę literatūrą, leidusių laikraščius. Tai ypač pasakytina apie lietuvių kalbą, kuri susikūrė ne tik neturėdama sekretoriato, bet net iš viso būdama uždrausta (1864–1905 negalinti vartoti tradicinės lotyniškos abėcėlės).

Na, o dėl DLK sekretoriato, tai gerai žinoma, kad jis ilgą laiką vartojo rašomąją rutėnų (kanceliarinę slavų) kalbą. Istoriko Edvardo Gudavičiaus nuomone, jei ne Didžioji Lietuvos Kunigaikštija, iš viso nebūtų susiformavusios baltarusių ir ukrainų tautos². Tai pasakyti tinka ir apie jų bendrines kalbas. Tokiu atveju vėl galima taikyti Fisherio dėsni: Didžiosios Lietuvos Kunigaikštijos kanceliarija bus padėjusi pamatą ne lietuvių, o baltarusių (gudų) ir ukrainų bendrinėms rašomosioms kalboms.

Žinoma, anglų bendrinės kalbos istorijai Fisheris skiria daugiausia dėmesio. Didžiuma knygos skyrių susiję būtent su ja, ypač su Anglijos karaliaus kanceliarijne (*Chancery*) kalba, pavyzdžiui: „A Language Policy for Lancastrian England“, „Chancery and the Emergence of Standard Written English“, „Animadversions on the Text of Chaucer“, „Chaucer’s French: A Metalinguistic Inquiry“, „*Piers Plowman* and Chancery Tradition“, „Caxton and Chancery English“.

Fisheris tiria, kokiomis aplinkybėmis galėjo formuotis būsimojo Anglijos karaliaus Henriko V, valdžiusio šalį devynerius metus (1413–1422), požiūris į anglų kalbos vietą to meto visuomenėje. Manoma, kad jaunystėje (pačioje XIV amžiaus pabaigoje) būsimasis Henrikas V lavinėjosi Oksforde. Jį auklėti tada galėjo dėdė, Oksfordo kancleris Henrikas Beaufortas, vėliau keturis kartus buvęs Anglijos kancleriu (valdant Henrikui IV, V ir VI), tapęs turtingiausiu Anglijos žmogumi, buvęs labai įtakingas Anglijos politikas. Jaunystėje būsimajam Henrikui V dar galėjęs turėti įtakos ir Thomas Chauceris, Philippos Chaucer ir galbūt Geoffrey’o Chaucerio sūnus, artimas Beaufortų, o gal net paties karaliaus giminaitis, bent keturiuose parlamentuose užėmęs Bendruomenių rūmų spykerio vietą, buvęs svarbus tarpininkas tarp karaliaus ir Bendruomenių rūmų. Trečiasis Fisherio spėjamas

2 Remiuosi Edvardo Gudavičiaus mintimis, sakytomis 1999 metų vasario mėnesį per Lietuvos televizijos laidą „Būtovės slėpiniai“.

princo Henriko būrelio Oksforde narys – tai poetas Johnas Lydgate'as, ilgą laiką globotas Thomo Chaucerio. Fisheris pažymi: „Thomas's [Chaucer – G. S.] manor was the salon for a literate Lancastrian circle“ (p. 26). Būtent čia galėjusios bręsti pirmosios bendrinės anglų kalbos idėjos: „An association of Prince Henry, Henry Beaufort, Thomas Chaucer, and John Lydgate at Oxford and Ewelme between 1398 and 1403 would have offered an appropriate opportunity for the initiation of the plan to cultivate English as the official and prestige language of the nation“ (p. 35). Tiesa, Fisheris, suprasdamas savo teiginio hipotetiškumą, atsidūsta: o kad jis būtų galėjęs pabūti svirpliu ir pasiklausyti tais metais prie židinio vykusiu pokalbių!

Fisheris tvirtina, kad netrukus po to, kai 1413 metais Henrikas V tapo Anglijos karaliumi, *ėmė egzistuoti (came into existence)* oficialus rašomosios kalbos standartas: „An official written standard came into existence in August 1417 when Henry V embarked upon his second invasion of France. Until that time, all of his correspondence had been in Latin and French, but from August 1417 until his death in August 1422 Henry communicated in English [...]“ (p. 122). 1417 metai esą ypač svarbūs dėl laiškų, kuriuos karalius ėmęs rašyti angliškai, bet ne prancūziškai ar lotyniškai, kaip daręs iki tol. Tiesa, Fisheris kalba apie paties Henriko V stiliaus (bet ne fonetikos, morfologijos) įtaką anglų bk pradžiai: „Although written by more than a dozen different scribes, his Signet letters are remarkably uniform in style and language, without any trace of regional dialect and with orthography and syntax that point the way toward Modern English. Two extant holograph letters indicate that this Signet usage was based on Henry's personal style“ (p. 122).

Šioje vietoje Fisheris cituoja savo bendradarbį ir kolegą Malcolmą Richardsoną³, kuris apie karaliaus stilių mano panašiai: „the content and style of Henry's correspondence are his own: here indeed is the voice of a king“ (Richardson 1980, 731). Tačiau Richardsonas nedrįsta tvirtinti, kad tie vadinamojo Signetės biuro (*Signet Office*) laišakai atspindi paties karaliaus kalbos polinkius: „Henry's correspondence is [...] not necessarily a reflection of his own personal language preferences, but it *is* his official voice speaking in 'the king's English,' and that is what is important here“ (Richardson 1980, 730). Čia nepasakyta, kad Signetės biuro rašomoji kalba būtų būtinai pagrįsta pačiam karaliui įprastomis ir vartotomis rašybos, fonetikos ar morfologijos formomis, netgi priešingai: „it is clear that the written language of Henry's letters was not shared by other members of his family and is in no way a 'royal' style“ (Richardson 1980, 735) – Henriko V šeimos nariai vartoję kitokias rašomosios kalbos lytis.

³ Malcolm Richardson, „Henry V, the English Chancery, and Chancery English“, *Speculum* 55(4), 1980, 726–750.

Richardsonui aišku, kad Henrikas V, išvykęs į karą su Prancūzija, 1417 metų rugpjūčio 5-ąją parašė į Angliją pirmąjį anglišką laišką. Prancūzų rašomosios kalbos atsisakymas buvęs politinis aktas – angliškas laiškas parašytas po keturių dienų, kai Henrikas V išsilaipino Prancūzijoje. Nuo tada karaliaus korespondencija tapusi angliška. Tą korespondenciją tvarkę, karaliaus laiškus perrašinėję ar rašę karaliui diktuojant mobilios nedidelės įstaigos (Signetės biuro) klerkai, visur keliavę kartu su karaliumi. Fisheris teigia: „the English of Henry’s Signet letters served as the model for the English of documents written in the other offices of government, which together were designated as ‘Chancery’“ (p. 122). Taigi Henrikas V, siuntęs Signetės biuro parašytus laiškus į savo kanceliariją Anglijoje, ėmė formuoti vadinamąją kanceliarinę anglų kalbą (*Chancery English*). Čia net galima kalbėti apie simbolinį bendrinės anglų kalbos gimtadienį, kokį turi toli gražu ne kiekviena bendrinė kalba. Tai 1417 metų rugpjūčio 5 diena. Richardsono žodžiais, „Henry V was, if not the father, at least the step-father of Chancery English“ (Richardson 1980, 741). Kanceliarinė anglų kalba, Fisherio (ir Richardsono) nuomone, pamažu tapo bendrine anglų kalba.

Gana smulkiai Fisheris aprašo ir mechanizmą, kaip Henriko V kanceliarijos normos galėjusios išsigalėti. Pavyzdžiui, dar 1400 metais kanceliarijoje dirbę apie 120 klerkų (p. 43), tad vėliau jų galėję būti ir daugiau. Nuo Henriko VI valdymo pradžios (1422) kanceliarijoje daug dokumentų esą rašyta anglų kalba. Į kanceliariją patekusius skundus, peticijas ir pan., prieš pateikdami Parlamentui, kanceliarijos klerkai perrašydavę, laikydamiesi kanceliarinei kalbai būdingų normų. Tai rodą kai kurių išlikusių dokumentų originalai ir skirtingi kanceliarijos padaryti nuorašai (perrašai) (p. 54–55). Fisheris pabrėžia: „It was the language of these professional clerks that circulated about the country and established the model for official English between 1420 and 1460“ (p. 56). Tuo metu dar nebuvo išrasta spauda ir *publiuoti* reiškė ne ‘spausdinti’, o ‘ranka perrašyti tam tikrą nuorašų kiekį’. Tada gramatinės ar ortografinės formos ugdymą lėmusi saujelė klerkų: „a handful of men in a strategic position at the moment of the creation of the official language“ (p. 57); „During the crucial period between 1420 and 1460, before the advent of printing and before English became part of the educational establishment, English first began to be used regularly for government, business, and private transactions. The essential characteristics of Modern written English were determined by the practice of the clerks in Chancery and communicated throughout England by professional scribes writing in Chancery script and under the influence of Chancery idiom“ (p. 64). Atėję spaustuvininkai XV amžiaus antroje pusėje jau radę raštininkų suformuotą kanceliarinės kalbos standartą, bendrinę rašomąją anglų kalbą. Williamas Caxtonas, pirmasis Anglijos spaustuvininkas, pirmąjį leidinį išspausdino apie 1476 metus. Caxtono reikšmė bendrinei kalbai taip apibūdinama: „From the beginning of his printing career until the end, Caxton [...] used a preponderance of Chancery forms and spellings. [...] Caxton’s

place in the history of the development of standard written English must be regarded as that of a transmitter rather than an innovator“ (p. 128–129).

Tiems, kuriems galėtų ateiti į galvą mintis, kad gal Oksfordo universitetas prisidėjęs prie anglų bk formavimo pradžios, Fisheris aiškiai pasako: „No doubt the formal curriculum at Owestry, as at Oxford, was Latin grammar and rhetoric. [...] The grammar being construed was still Latin“ (p. 59); „The influence of Chancery reached into Oxford itself“ (p. 57). Taigi kanceliarijos standartas taip pat patekęs į Oksfordą, o ne Oksforde formuotas, nes anglų kalbos tada ten dar mažai reikėję.

Taigi remiantis Fisherio mintimis, galima skirti tokius anglų bendrinės kalbos pradžios etapus:

a) princo Henriko (būsimojo Henriko V), Beauforto, Thomo Chaucerio ir Lydgate'o būrelyje (1398–1403) bręsta idėja apie oficialią, bendrinę anglų kalbą;

b) Henriko V angliški Signetės laišakai (*Signet letters*; nuo 1417 08 05) pradeda anglų kanceliarijos kalbos standartą (*Chancery English*);

c) susiformuoja rašomosios anglų kanceliarijos bk modelis, platinamas kanceliarijos raštininkų (1420–1460);

d) spaustuvaininkai perima rankraštinių kanceliarijos rašomosios anglų bk modelį (pirmasis Londono spaustuvaininkas Caxtonas spausdina nuo 1476 metų).

Tokia raidos schema atrodo labai įtikinama. Tačiau joje dar neatsispindi vienas iš svarbiausių kiekvienos bendrinės kalbos genezės aspektų: tarmės pasirinkimas. Jeigu negalima tvirtinti, kad Henrikas V laiškuose tikrai vartojo savo šnekamojo dialekto bruožus, tai kokios tarmės (tarmių) lytys tapo jo laišku ir vėliau kanceliarijos rašomosios kalbos pamatu?

Fisheris skiria nemažai dėmesio šiai problemai. Visų pirma jis diskutuoja su profesoriumi M. L. Samuelsu⁴, kuris kalbėjo apie keturis XIV–XV amžiaus anglų bendrinės kalbos variantus:

1) Johno Wyclifo, pirmojo Biblijos vertėjo į anglų kalbą XIV amžiuje, ir jo sekėjų, vadinamųjų lolardų, rašomosios kalbos normos. Jas mokslininkai buvo linkę kildinti iš Oksfordo, kiek vėlesni – iš Londono dialekto (Samuels 1963, 84). Tačiau Samuelsas, remdamasis istorinės dialektologijos duomenimis, įrodinėja, kad jos remiasi maždaug vidurio, bet ne pietų ar rytų Anglijos tarme: „this is a standard literary language based on the dialects of the Central Midland counties, especially Northamptonshire, Huntingdonshire, and Bedfordshire“ (Samuels 1963, 85);

2) Grupė septynių XIV amžiaus rankraščių, kurių tarminis pamatas, Samuelso nuomone, turįs būti Londono ar jo apylinkių kalba („they must all be from the greater London area“; Samuels 1963, 87);

⁴ Plg. M. L. Samuels, „Some Applications of Middle English Dialectology“, *English Studies* 44(2), 1963, 81–94.

3) Chaucerio, *Piers Plowman* ir kiti XIV amžiaus rankraščiai; taip pat pagrįsti Londono tarme, bet savo kalba šiek tiek besiskiriantys nuo antrosios grupės; tuos skirtumus Samueltas aiškina taip: „that the London dialect changed suddenly and radically in the fourteenth century“ (Samuels 1963, 88);

4) Fisherio aprašytas kanceliarinės anglų kalbos standartas (Samueltas jį pavadino *Chancery standard*; šį terminą, sekdamas Samueltu, vartoja ir Fisheris).

Galų gale Samueltas teigia: „the resulting standard language [...] evolved later, from a combination of spoken London English and certain Central Midland elements, which themselves would be transmitted via the spoken, not the written language“ (Samuels 1963, 93). Kitaip sakant, bendrinės anglų kalbos tarminis pamatas Samueltui atrodė esąs Londono šnekamosios kalbos ir imigrantų, atvykusių į Londoną iš vidurio Anglijos provincijų, tarmių mišinys.

Fisheris iš esmės sutinka su Samuelso mintimis apie dviejų skirtingų kalbos variantų derinį: „the new official language was a combination of the two earlier written standards that M. L. Samuels distinguished“ (p. 51). Jį sudarę Wyclifo (taip pat Iolardu) vartota vidurio Anglijos provincijų kalba bei Londono kalba, vartota Chaucerio, *Piers Plowman* ir kitų. Tačiau Fisheris pabrėžia nebe šnekamųjų variantų (tarmių) susimaišymą (kaip Samueltas), o dviejų rašomųjų standartų įtaką bendrinei rašomajai kanceliarinei kalbai: „Chancery written English had ceased to be a representation of any spoken dialect“; „preferred Chancery forms are representative of various dialects. *They, them, their* and the adverbial *ly* are northern, while third person *th* and preterit *d*, the *be/ben* forms, and *yive/ayen* forms are southern“ (p. 50–51). Fisheris nurodė pagrindinį bendrinės kanceliarinės kalbos bruožą: „a principal characteristic of any standard language is its divorce from regional pronunciation, lexicon, and syntax [...], the beginning of its emancipation from speech“ (p. 124). Akivaizdu, kad Fisheris nesiejo jos tarminio pamato vien su Londono tarme: „it does appear that we can distinguish differences between examples of London English printed by Chambers and Daunt and Chancery English of the same period“ (p. 62); „there was no London ‘standard’ before the advent of Chancery Standard“ (p. 63).

Tad apsukę ratą vėl grįžtame prie Henriko V rašomosios Signetės laiškų kalbos. Fisherio mintis galėtume suglausti į tokią išvadą: Henrikas V bent savo raštuose turėjo vartoti dviejų rašomųjų kalbų variantų – vidurio Anglijos bei Londono – mišinį (derinį).

Tačiau anksčiau minėtas Richardsonas šiuo atveju į anglų bk tarmės pamatą žiūri kiek atsargiau. Fisheris buvo nurodęs, kad „Chancery English does not resemble most of the London English printed by Chambers and Daunt“ (Richardson 1980, 738). Tuo tarpu pats Richardsonas sako, kad vis dėlto to meto Londono mero, miesto tarybos narių laiškų kalba esanti labai panaši į Henriko V: „this type of London English is closer to Henry’s language than any other fifteenth-century English thus far printed“ (Richardson 1980, 738). Tai Richardsonui leidžia spėti, kad Henriko V sekretoriatas rėmėsis „oficialia“ londoniečių rašomąja kalba: „Most

likely, Henry's secretariat largely imitated the written 'official' language of the Londoners, substituting a few of its own usages to suit its own preferences. Historically, this seems the most probable theory, since it would have been difficult for Henry's secretariat to standardize its usages so quickly" (Richardson 1980, 738). Vadinasi, Richardsonas palieka mažiau vietos Wyclifo (ir lolarų) vidurio Anglijos rašomosios tradicijos poveikio galimybei. Pagaliau Richardsonas teigia, kad nesant pakankamai publikuotų to meto londoniečių dokumentų⁵, negalima galutinai nuspręsti, ar jau buvo tuo metu Londone susikūrusi rašomoji kalba, kuria Henrikas V galėjęs sekti ir pradėti įtvirtinti savo kanceliarijoje kaip bendrinę anglų kalbą. Jeigu pasirodytų ją iš tiesų buvus, tai ši koncepcija turbūt nepaneigtų kanceliariinės rašomosios kalbos mišraus (ne vienos tarmės) pobūdžio, o tik parodytų, kad tokia mišri rašomoji kalba jau tada funkcionavo kaip vienas iš Londono rašomųjų kalbų variantų.

Ką gi, telieka patiems anglų bendrinės kalbos ištakų žinovams nuspręsti, ar vien tik Londono, ar dar ir Wyclifo (bei lolarų) tekstų tradicija nulėmė tarmiinių lyčių pasirinkimą Signetės biuro parengtuose Henriko V laiškuose. Baigiant diskutuoti šią problemą, dar galima pacituoti tais pačiais 1996 metais išėjusią populiarenę, bakalauro laipsnio siekiantiems studentams bei plačiau visuomenei skirtą Normano F. Blake'o anglų kalbos istoriją (joje jau spėta pasinaudoti recenzuojamąja Fisherio knyga): „How the Signet Office arrived at its own preferred forms is not known“⁶.

Kaip jau minėta, Fisherio monografijoje daugiausia nagrinėjama rašomoji bendrinė kalba. Tačiau paskutinis jos skyrius skirtas šnekamosios bendrinės anglų kalbos formavimuisi: „The History of Received Pronunciation“. Fisheris iš karto pabrėžia, kad šnekamosios kalbos prestižinės normos susidarė daug vėliau negu rašomosios: „Until the end of the eighteenth century, everyone in England spoke a local dialect. Pronunciation was considered an inherent trait“ (p. 147); „It was the pronunciation and intonation of the aristocratic circle in London [...] that developed during the nineteenth century into 'Public School English'“ (p. 154).

Vadinasi, nuo kanceliariinės rašomosios anglų bk susidarymo XV amžiaus pradžioje iki šnekamosios bk atsiradimo XVIII amžiaus pabaigoje praėjo beveik keturi šimtmečiai! Tuo laikotarpiu rašomoji bk laikėsi apystabiliai, o tartis, kuriai tada nebuvo skirta dėmesio, rutuliojosi nepriklausomai nuo rašybos normų. Kai XVIII–XIX amžiuje atsirado poreikis vienodinti ir kurti bendrinę tartį (*received pronunciation*), šnekamoji kalba jau buvo gerokai nutolusi nuo rašomosios bk lyčių, sunormintų prieš kelis šimtus metų. Taigi anglų bendrinės tarties normos atsirado gana nepriklausomai nuo rašomųjų. Anglai, kurie šnekėjo bendrine tarti-

5 Toks specialisto nusiskundimas – kad negalima ištirti rankraščių, kol jie nepublikuoti, skamba kiek keistai – juk tyrinėti galima ir rankraščius. Kita vertus, tai akivaizdžiai rodo mokslinės visuomenės

poreikį dirbti su kuo autentiškiau publikuotais šaltiniais.

6 Norman F. Blake, *A History of the English Language*, New York: New York University Press, 1996, 176.

mi, matyt, dėl susiformavusio didelio skirtumo tarp ortografinių ir šnekamųjų įpročių visai nebuvo linke orientuotis į rašomąją bk.

Tokią šnekamosios bendrinės kalbos atsiradimo modelį galima lyginti su lietuviškuoju. Jis iš esmės skiriasi. Netrukus po to, kai *Aušros* ir *Varpo* skatinama ėmė formuotis dabartinė bendrinė rašomoji lietuvių kalba, iš karto atsirado poreikis tarti derinti prie rašybos normų, t. y. kurti šnekamąją bendrinę kalbą rašomosios pagrindu⁷. Tuo tarpu anglų kalbos tarimas ilgą laiką ėjo savo vaga, rašyba – savo (nebuvo orientuojamasi tarti taip, kaip rašoma).

Tai galbūt vienas iš esminių bendrinių kalbų, susiformavusių skirtingais periodais, istorijos skirtumų. Ankstyvuoju periodu besiformavusi rašomoji anglų bk (vėlyvieji Viduramžiai ar ankstyvasis Renesansas) buvo veikiami kitokių dėsniais negu lietuvių, kurios normos vis dar nebuvo nusistojusios XIX amžiaus pabaigoje. Kuriantis lietuvių rašomajai bk, aplinkui jau buvo nemažai kitų kalbų pavyzdžių, kur greta rašomosios bendrinės kalbos jau egzistavo ir vienodos šnekamosios kalbos normos. Todėl poreikis šnekamajai bendrinei lietuvių kalbai atsirado beveik kartu su rašomąja bk. Net galima sakyti, kad antrosios XIX amžiaus pusės Europoje bendrinę kalbą apskritai darėsi normalu suvokti kaip sykiu rašomąją ir šnekamąją, tiesiog kaip dvi tos pačios bendrinės kalbos dalis.

Taip pat turbūt bus tikslu pasakyti, kad tokia dvinarė bendrinės kalbos sąvoka – rašomoji + šnekamoji, – susiformavusi Europoje maždaug XIX amžiuje, rodo naujos modernios bendrinės kalbos sampratos atsiradimą. Nuo Viduramžių iki pat XVIII ar net XIX amžiaus Europoje dominavo kitas modelis, nulemtas dar lotynų kalbos pavyzdžio: vienoda, tad ir bendrinė, svarbiausia turinti būti rašomoji kalba (kaip lotynų; lotyniškai kaip gimtąja kalba tada jau niekas nekalbėjo). Kreipti dėmesio į mirusios lotynų kalbos tarties vienodumą, ypač kai ją vartojo tiek įvairių tautų žmonių, nebuvo nei reikalo, nei galimybės. O lotynų kalba buvo prestižinė kalba, ir pagal jos pavyzdį imta modeliuoti gimtąsias (*vernacular*) bendrines kalbas. Ir tik kai lotynų kalbos suformuota bendrinės kalbos samprata ėmė silpti, radosi kitoks, dvinaris bendrinės kalbos modelis, šalia rašomosios implikuojantis ir šnekamąją bk.

Remiantis Fisherio mintimis, galima naujai pažvelgti ir į neseną Jono Palionio ir Zigmo Zinkevičiaus polemiką apie interdialektų poveikį rašomajai DLK lietuvių kalbai. Palionis teigė, kad „‘interdialektinė’ lietuvių literatūrinės kalbos kilmės koncepcija [...] paremta netvirtais pamatais ir bent dabartiniu metu, neturint patikimesnių nei lingvistinių, nei istorinių duomenų, ji tegali būti traktuojama tik

⁷ Plg. Petro Joniko pastebėjimus: „J. Tumas sakosi nuo 1888 metų, susidurdamas su intelligentais, ėmęs kalbėti rašomąja kalba“; *Tėvynės sargo* 1898 metų 10 Nr. A. J. straipsnyje „Seni paveikslai ir nauji užmanymai“ sakoma, kad „daug geriau būtų, jei kiekvienas kunigas lietuvis gerai

išsimokytų rašomąją kalbą ir ta kalba visur skelbtų Dievo žodį, nesirūpindamas išlaikyti vietinės parapijiečių tarmės ypatybių“ (Petras Jonikas, *Lietuvių kalba ir tauta amžių būvyje. Visuomeniniai lietuvių kalbos istorijos bruožai*, Chicago: Lituaniistikos instituto leidykla, 1987, 352, 339–340).

kaip hipotezė⁸. Zinkevičiui atrodė priešingai, kad „iš ano meto LDK raštų kalbos, atmetę autorių gimtųjų šnektų elementus ir tą įvairavimą, kuris susijęs su ekstralingvistika, galime retrospektyviniu metodu nesunkiai rekonstruoti dvi minėtas antdialektines formacijas – šnekamuosius interdialektus“⁹. Jo nuomone „šnekamieji interdialektai juk tegalėjo sudaryti tik tam tikrą kalbinę bazę, iš kurios vėliau išaugo raštų kalba. Jie traktuotini tik kaip tos kalbos ištakos“ (Zinkevičius 1988, 203). Kitaip sakant, buvo diskutuojama, ar atsiradus rašomajai kalbai ilgainiui turėjo pradėti vienodėti (pagal rašomąją) ir šnekamoji kalba (Palionis), ar dėl jau apvienodėjusios šnekamosios kalbos ir pirmuosiuose lietuviškuose DLK raštuose matyti vienodumo žymių (Zinkevičius). Turint galvoje Fisherio mintis apie apskritai vėlyvą galimybę šnekamosios kalbos prestižiškumui atsirasti (palyginti su senesne rašomąja kalba), turbūt reikia manyti, kad interdialektinės priešrašytinės šnekamosios lietuvių kalbos (koinė) koncepcija vargiai gali peraugti neįrodytos hipotezės statusą. Rašomoji kalba yra daug įtaigesnė, ir tikėtinau, kad pirmųjų lietuviškų raštų skirtingų tarmių elementai atsirado ne dėl to, kad autorius juos vartojo kalbėdamas, o dėl to, kad būtent rašymo metu jis bandė įtraukti į tekstą ne vienos tarmės lyčių. Šnekamosios kalbos įgūdžius labai sunku keisti, ypač jei tam nėra svaraus motyvo.

Giedrius Subačius

GIEDRIUS SUBAČIUS

Lietuvių kalbos institutas

Antakalnio g. 6

LT-2055, Vilnius, Lietuva

elektroninis paštas: subacius@ktl.mii.lt;

subacius@uic.edu

Gauta 1999 m. kovo 16 d.

⁸ Jonas Palionis, „Dėl lietuvių literatūrinės kalbos kilmės ‘interdialektinės’ koncepcijos“, *Blt* 23(2), 1987, 192.

⁹ Zigmąs Zinkevičius, „Dar kartą dėl lietuvių XVI–XVII a. raštų kalbos kilmės“, *Blt* 24(2), 1988, 201.